

З ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ

УДК 821.161.2

Ольга Циганок

ПРО ЄДИНИЙ ВЗІРЕЦЬ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ ЕПІЧНОЇ ЕПІЦЕДІЇ

У статті розглядається єдиний у збережених давніх українських поетиках взірець епічної епіцедії. Твір, присвячений єпископу Чернігівському і Новгород-Сіверському Амвросію Дубневичу, міститься у чернігівській поетиці 1749-1750 рр.. Уперше публікується переклад українською мовою.

Ключові слова: поетики, епіцедія, Амвросій Дубневич.

На чернігівську поетику 1749-1750 рр. у сучасному літературознавстві уперше звернула увагу Мирослава Андрущенко. Дослідниця розшифрувала ім'я її автора – Серапіон Валуцький – та охарактеризувала поетику як цілком оригінальну, власне чернігівську [1, с. 141]. Завдання цієї публікації – увести в науковий обіг один із творів, які подаються у зазначеній поетиці як взірець: «...Epitaphium flebile virtutum ac meritorum suorum divo Ambrosio Dubniewycz Episcopo Czernihowiensi et Nowogrodensi Severiensi anno 1750 Aprilis 23 Die adscriptum» [... Плачлива епітафія про його чесноти і заслуги божественному Амвросію Дубневичу, єпископу Чернігівському і Новгород-Сіверському, писана року 1750 квітня дня 23] [5, арк. 141(зв)].

У назві твору зазначена як жанр епітафія, однак сам автор вказує, що твір має ознаки епіцедії: «У епітафії слід не залишати без уваги, якою була та померла особа, чи проста, чи вчена, духовного звання чи мирянин, з іншого боку слід стисло мовити про її заняття і все таке, як це подається в епіцедії або похоронному вірші» [5, арк. 141]. Таким чином, автор не проводить розмежування між двома різновидами похоронного віршування. Таке змішування жанрів фунерального письменства – не нове для давньої української літератури. У широкому значенні, як узагальнена назва для всіх похоронних творів незалежно від форми, термін «епіцедія» вживався у київських поетиках 1686 і 1696 рр. [4, 100]. Так само зустрічаються випадки, коли в українських поетиках «широко» використовується термін «епітафія».

На думку, що йдеться саме про епіцедію, про епітафію у формі епіцедії, наштовхує насамперед обсяг твору (193 рядки). Для епітафії це забагато, а от для епіцедії така кількість рядків характерна. Опублікований нещодавно в українському перекладі твір Павла Русина з Кросна з приводу смерті королівського лікаря Альберта із Шамотул, який дослідниками (Стефан Заблоцький тощо) визначається як епіцедія, складається з двохсот рядків [4, 145 – 153].

Епіцедія належала до високих жанрів давньої літератури, призначалася для похвали відомим та знаменитим померлим чоловікам. Амвросій Дубневич – примітна постать в історії української культури: до того, як 1742 р. став єпископом Чернігівським і Новгород-Сіверським, у 1727 – 1731 рр. був префектом Київської академії,

© Циганок Ольга Михайлівна – кандидат філологічних наук, докторант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, перекладач з латинської, польської та німецької мов.

у 1731 – 1737 рр. – її ректором. Про його смерть 1750 р. згадується у Чернігівському літописі [2]. Це був покровитель Чернігівського колегіуму, на що вказує посвята чернігівської поетики 1750 р.: «Найяснішому і найшановнішому владичі, владичі Амвросію Дубневичу, Єпископу Чернігівському і Новгород-Сіверському, владичі і дуже щедрому патрону наших шкіл довічного процвітання» [5, арк. 25].

Що стосується стилю епіцедії, то основною його ознакою була риторичність. У зазначеному творі Амвросію Дубневичу це чітко простежується. Бачимо класичні частини епіцедії: «exordium» [вступ] (рядки 1 – 7), розгорнута «laudatio» [похвала] (рядки 8 – 148), елементи «comploratio» [оплакування] (рядки 50, 149-150 тощо), широке «consolatio» [утішання] (151 – 193) [5, арк. 141 (зв.) – 144]. Частини епіцедії різного об'єму, однак це не дивує. Така нерівномірність у розбудові окремих частин характерна для епіцедіїв різних епох. Наприклад, у вищезгаданому творі Павла Русина з Кросна маємо тільки елементи утішання [4, 145 – 153].

Прикметною рисою епіцедії Амвросію Дубневичу вважаємо наявність у ній «жанру в жанрі» – хроностихів, різновиду курйозної поезії [3, 283-284 тощо]. За допомогою букв, що служать для позначення, як пише Митрофан Довгалевський, церковних цифр (M, D, C, L, X, V, I) у епіцедії Амвросію Дубневичу записуються основні віхи життєвого шляху героя: постригся у монахи (1722 рік, рядок 106), перейшов у Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир (1736 рік, рядок 124), став намісником Троїце-Сергієвої лаври (1738 рік, рядок 130) та єпископом Чернігівським та Новгород-Сіверським (1742 рік, рядок 138).

Вважаємо, що твір написаний у формі епічного характеру, про яку писали деякі українські теоретики літератури [4, 103 – 106]. На це вказує віршовий розмір – гекзаметр, «високий» стиль, розміщення серед інших взірців – у традиційній у поетиках ієрархії жанрів епічні твори ставилися на перше місце. Загальний тон твору задають перші рядки, вказівки на завдання автора – донести в найдальші куточки славу-хвалу про велику людину. Оскільки домінанта тексту – похвала, доречні тут і топоси невимовності (як зважитись?), і топоси величання особи. Твір Павла Русина з Кросна з приводу смерті королівського лікаря Альберта із Шамотул, про який йшлося вище – іншого плану. Це елегійна епіцедія, на що насамперед вказує віршовий розмір (дистих елегійний). Та й ранг королівського лікаря був нижчий, ніж високого церковного достойника. Можливо, тому Павло Русин вибрав як оптимальну форму для свого твору жанровий різновид елегійної епіцедії, в якій попри риторичний характер домінує почуття скорботи з приводу втрати. У чернігівській поетиці 1749-1750 рр. ми натрапляємо також на твори, які з певною часткою умовності можна розглядати як взірці елегійної та ліричної епіцедії, однак вони будуть опубліковані пізніше.

Епітафія-епіцедія Амвросію Дубневичу заслуговує на літературознавчий аналіз і переклад. З одного боку, це віршовий пам'ятник великій людині. З іншого боку – поки що це єдиний віднайдений в українських поетиках XVII – XVIII ст. повний текст – взірець шкільної епічної епіцедії.

- Слава нехай проникне углиб віків найясніших,
Зорі нехай зійдуться у сходи живодайні,
Хто зуміє словами, що світло струмують, діяння
Описати достойні твої, о Пастирю, й вичерпно досить?
- 5 Щоб і читач поквапливий узнав про них, і чужинець,
Що у священній могилі оцій покоїться тіло
Гідне найбільших для тебе похвал і найкращої пісні.
Варто явити діяння благі, нас щойно залишив
Той, хто чудовою був плетеницею русів народу,
- 10 Славився він на весь світ заслугами й силою, також
Впливом своїм, ужив він походження власного ймення.
Врешті, заслужену славу здобув він там, де широка
Котиться річка, там стогін й скорбота – бо рід був високий.
Царський палац, натхненний божественним, зразу й постійно,

15 Із-за краси і сяйва колегії, щоб приростити
Також свої, бо люд там заслужений й мислить глибоко.
Слухався всіх він, таким залишався у помислах, вчинках
Мудрості він покорив святої найбільші вершини
Сам, та ще й інших довго навчав-наставляв, як годиться,
Люду багато його сприйняли настанови достойно
20 Він усіх осявав як Феб-Сонце від зір високих
Світлом своїм золотим прикрасив русів народи.
От чому слава про нього піде на віки, покоління
І збагатить тріумфи її скарб дуже достойний,
Із-за вічного Сяйва життя безкінечне, блаженне,
25 Що його зневажав він сміливо почесні завше.
Бо в благочесті опору знайшов, у єпископськiм жезлі,
Він владиці весною за душу високу дістався,
Дав підлеглих і пастирські стіни багаті.
30 Став блискучим взірцем для усього святого зібрання,
І як небесне світило світити почав й променіти,
Бо в одне благочестя і ніжна любов поєднались,
Ще й миролюбність нектарно-солодка, терпіння звитяжне,
І простота велемудра та вмiла, лад всезагальний,
35 Також і благо усяке, було усе, чого просять.
Ось чому нині на небі він у блискучому царстві,
Рівно тримаючи на віки небесну корону.
Розумє мій, чому однак путівцем мовиш слово,
І не велиш мені (його доблесть на те спонукає
40 І заслуги святі) ймення славити благословенне.
Слово солодке немов медок про пастиря скажу,
Про святого Амвросія, і у Чернігові місті
Пастиря славити буду й хвалити, святого Патрона.
Чом-бо, язичу, мовчиш? Якесь видаєш бурмогіння,
45 Звуки неясні якісь – скувало довге мовчання.
А коли сором про велич таку говорити, раніше
Був порядок такий – уповільнює він цю роботу.
Хочеш ти виступити із лику, що дуже втомився,
Та бездіяльність нікчемна тримає, тож ціпенієш,
50 Бо на землю сходить образ смерті сумної.
Та розбуди його в'ялого, смерть перемігши, воскресни,
Як справедливо ослаб і поник, то довірся патрону.
Що ж ти тремтиш, в поклонінні оскаржений, чому так сталось,
Отже, давай, передай владиці потушену іскру,
55 Щоб відігріла розум застиглий, вдихнула високе.
Часто повторюю це, і приклад скромного серця
Хвалю, заслуг усіх важливіший, найбільше достойний,
Скромність коштовна ж бо прикрашає усі інші риси,
Злобу вона проганяє, боїться із нею з'єднатись.
60 Бачив усе це творець святий і наблизився ближче.
Він із молитвами все поєднав, якими керує,
Він сказав, що є віра [...],
Схвалення щоб показати й можливості власні.
Тих він лише у союзники взяв, яких честі вершина
65 Визнала, що вони рівні йому, хто молиться стільки ж,
Відданий так, в кому поєдналися віра і воля,
Ставиться зверху душа, а тіло – внизу йому місце,
Тілом лежить, але духом живе, піднімається в небо
З'єднана з Богом душа і придушує хвастоці тіла.

70 Різна дорога у них, та з'єднані гідним діянням,
Так, простий поспішає туди, де вірні пройшли вже,
Ось таке у нього життя, за інших не легше.
Дасть владиці полегшення ці великі, за наші
Більші заслуги, однак вони не важкі для священних.

75 Докази він які давав благодійної віри,
Був він заможній, хоч тратив багато, спокійний, безпечний,
І не для того, щоб інших похвал торкнутися трошки,
Зможу повідати я про такі лише мужа чесноти,
Де похвала його буде подібна по силі до нього,

80 Варте прославлення, просить голос сильніший і кращий,
Намір – саму людину оцінити всебічно,
Пастиря Амвросія, який у могилу цю сходитьь.
Благословенного віку його років минуло
Шістдесят, саме стільки прожив під склепінням небесним,

85 І ще два роки, потому до вишніх у славі піднявся.
Також він істинний спокій здобув у Господа свого,
І по власній недузї, в похилому віці, так мовлю,
Викрала смерть четвертого дня у Глухові, там де
Різного стану був люд за волею Бога святого.

90 Разом зібралися спішно усі, бо було треба
Гетьмана русів обрати, вам мовлю, і утвердити.
А на завершення здійснив обряд, який був належний,
Митрополит і єпископ Київський із Щербацьких
Тимофій, в місяці лютому, в храмі було це святому

95 Бога, що має ще матір в живих, у юнацькому віці,
Потім, коли вже місяця березня день проходив
П'ятий, привезли його у Чернігів красиво,
Тут сам добрий володар і з усіх наймиліший
Вже своїм іменем звеселяв – солодка окраса,

100 Бо зі самих початків завжди хотів працювати,
І у житті своїм нелегкім та довговічним
Труду мав досить, до всяких наук мав здібності гарні.
Він їх завершив усі по волі своїй у віці квітучім
В Київських школах, там він став теологом славним,

105 А як закінчив, пішов у монахи і був усім милий,
Ріку якого було, закладено гарно у дистиху цьому, 1722
Стало це ясно в монастирі святого Михайла,
Звідти прикликаний був до розуму висіє благої,
Ув академії київській мір віршових учити,

110 Саме поетику, потім Меркурієм став він чудовим,
Дуже достойним викладачем філософії всеї,
І Теології святої науки в мистецтві.
Він з багатьох вважався єдиним, найкращим в усьому,
Там, де був ще надійний перфект, ректор, ігумен

115 Добрий цього ж монастиря у Києві місті.
Зрештою став він тоді, появилася ясна надія,
Світочем монастиря, що був колись дуже красивий.
Там у священному статусі жив, а потім так сталось,
Книги він зводив в єдине й тлумачив, достойний в усьому.

120 Ті, що вважав для руських народів достойними дуже,
Довго й багато займався він цим, таким-от писанням,
І за цю працю його перевели до святині
Київської святого Михайла в році, в якому
Істинний Бог наш Христос з неба світ ошчасливив. 1736

- 125 А коли декілька років пройшло, йому наказали,
Щоб настоятелем став священної Сергія лаври.
А після того, як він прибув, та Лавра уперше
Утвердилась на першому місці, з усіх найгарніша.
Мовлю, що зверху отримав доручення він, ще раніше.
- 130 Йшов тоді рік його благословенного віку 1738
З часу, як Бог незвичайний одним себе узаконив.
Був він єдиний найкращий з усіх, що були, тому сявав
І у молитвах Господніх він трудився багато.
Ось чому Бог милостивий не відхиляв їх ніколи,
- 135 А наказав, щоб дарунком була, в окрасу й заслуги
Мітра йому єпископа, у самоцвітах уповні,
В місті Чернігові й Новгороді, що на сіверських землях.
Року було це, коли Христос Бог правив всім світом,
У щасливий вересень місяць, у восьмі Іди
- 140 І вболівав за довірене стадо пастир хороший
Років сім, ще й місяців п'ять, тихо й покірно,
Також ще десять днів і п'ять щасливих минуло,
Бо управляла тоді усім чеснота шляхетна.
Адже помисли й вчинки у нього були щонайкращі,
- 145 Свідчить про це безперечно й відразу колегія наша,
Тут, як побачив він, що справи ідуть не найкраще,
Ввів філософію і основи німецької мови,
Бібліотеку він поповнив книгами значно.
Ох, хоч стільки усього зробив, уникнути смерті
- 150 Повністю він не зумів, ось чому і лежить тут
Пастир шляхетний такий, єпископ благословенний,
Амвросій Дубневич, славен на цілому світі.
Хоч його смерть украла, та добре ім'я залишилось,
Просимо всі ми, хай завше жива буде пам'ять про нього.
- 155 Благословенна чеснота його живе хай вовіки,
Бо покірний великий, слугує малому найкращий,
Роздає бережливий, годує голодний, в любові
Страшить, і благий підкоряється всім нещасливим,
І нерішучих підтримує, а сумних утішає,
- 160 Всі суперечки вирішує, мирить тих, хто у сварці,
А коли різні думки, узгоджує їх за законом.
Всі навчають спонука, талант, вказівки й заслуги.
Був один у твердині, так як він, говорити
Жодний оратор не міг, ніякий поет не умів так,
- 165 Свідчать про це його твори, яких багато у книгах,
Той, хто прожив, живе і житиме завше, навіки,
Отже, рушай, послали іти, єпископе славний,
До ясного палацу високого неба послали,
Доля в Чернігові дім дала й золоту нагороду.
- 170 В муху малу ти зумів стиснути дідька лихого,
Весь розбій, весь шал і злобу нечистої сили.
Завше щоб тіло своє теперішнє ми шанували,
Поки ми до життя дійдемо до вічного тілом,
Та зі вінцями святих щоб з'єднатися просто.
- 175 Ледве зумів від нас заховати лик свій єдиний,
Бо залишилася нам чеснота, тому дуже часто
Заздрять очі тобі, турбота при цьому живе ще.
Жаданого порятунку дари негайно приходять,
Знаки блистять, слова хоч мовчать, небагато в це вірять,

- 180 Хоч забрали тебе, та бачать через чесноту,
 Прошу її досягнути, показую серце нещасне,
 Хочеш бути завжди, тому закінчує пісню
 Роздум, в якому промова записана із похвалою.
 Звідси виходить стрімкий мій папір у польоті стрімкому.
- 185 Тож поспішай крізь ліси, долини, також і гори,
 В Бога домівку знайди Амвросія благодатну,
 Спокій знаходять усі там утомлені, що приходять,
 Зелень там для мандрівців, і риба, ще й хліба багато,
 Мир дорогий, розум простий, згода вітцівська,
- 190 Слава, любов і віра Христова завше із ними,
 Мов Отцеві й усім: будьте здорові й прощайте,
 З радістю обніми ласкаво Амвросія мого,
 І повторяй: «Будь славен, батьку найкращий, будь славен».

1. Андрущенко Мирослава. Парнас віршотворний: Києво-Могилянська академія та український літературний процес XVIII ст. – К., 1999. – 208 с.

2. Апанович Олена. Ще одне джерело з історії України XVIII сторіччя // Україна. Наука і культура: щорічник [Електронний ресурс]. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 213–231. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/chernlet/chern05.htm> – Назва з екрана.

3. Довгалевський М. Поетика («Сад поетичний») / Митрофан Довгалевський / Пер. і прим. В. П. Маслюка. – К. : Мистецтво, 1973. – 436 с.

4. Циганок О. Генологічні концепції фунерального письменства в Україні XVII–XVIII ст.: основні напрямки досліджень / Ольга Циганок – К. : Університет «Україна», 2011. – 176 с. – (Студії з україністики ; випуск X).

[Чернігівська поетика 1749 – 1750 рр.]. – Рукопис зберігається в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського, Інститут рукопису, фонд 1, № 6528. – 360 арк.

В статье рассматривается единственный из сохранных в старых украинских поэтиках образец эпической эпицедии. Сочинение, посвященное епископу Черниговскому и Новгород-Сиверскому Амвросию Дубневичу, содержится в черниговской поэтике 1749-1750 годов. Впервые печатается перевод на украинский язык.

Ключевые слова: поэтика, эпицедия, Амвросий Дубневич.

The article deals with the sample of epic epicidium as a single one saved in old Ukrainian poetics. Included into in the Chernihiv poetic of 1749 – 1750 year, the work is dedicated to Bishop of Chernihiv and Novgorod – Siverskyi Ambrosius Dubnyevych. The translation into Ukrainian is published for the first time.

Key words: Poetics, Epicidium, Ambrosius Dubnyevych.